

**ALISHER NAVOIYNING IJTIMOYIY-
ANTROPOLOGIK QARASHLARI VA UNING
YOSHSLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI**

*Gulova Anorgul Axtamovna, Andijon davlat universiteti
doktoranti*

**ALISHER NAVOI'S SOCIO-ANTHROPOLOGICAL
VIEWS AND THEIR IMPORTANCE IN THE
EDUCATION OF YOUTH**

*Gulova Anorgul Akhtamovna, Doctoral student of Andijan State
University*

**СОЦИАЛЬНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ
ВЗГЛЯДЫ АЛИШЕРА НАВОИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ
В ОБРАЗОВАНИИ МОЛОДЕЖИ**

*Гулова Аноргул Ахтамовна, докторант Андижанского
государственного университета*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning ijtimoiy-antropologik qarashlari va uning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati masalasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: mutakallim, ma’naviyat, ma’rifat, tafakkur, jamiyat, ta’lim.

Abstract: This article analyzes the human problem in the socio-anthropological views of Alisher Navoi.

Key words: mutakallim, spirituality, enlightenment, thought, society, education.

Аннотация: В данной статье анализируется проблема человека в социально-антропологических взглядах Алишера Навои.

Ключевые слова: мутакаллим, духовность, просвещение, мысль, общество, образование.

KIRISH. Navoiyning inson to‘g‘risidagi mulohazalari “Xamsa”ning “bismilloh”idan boshlanadi. Ya’ni ijodkorning ta’biricha, “Bismillahir rahmonir raihim” shunday bir qimmatbaho marjondirki, bu singari injular saf tortgan marjonning ipi “jahon-u jon” rishtasi sanaladi. Agarda biz bularni marjonning o‘ziga xos jihatni deb hisoblaydigan bo‘lsak, uning xislati boshqa holatda bo‘y ko‘rsatadi. Biror bir kishi ushbu marjondan tasbih sifatida foydalanib, chin dildan haq yo‘liga harakatlansa, umrboqiylik xazinasiga (ganji baqoga) erishadi.

“Yo‘qli o‘shul rishtai gavhar baho,
Ganji ilohiyg‘a erur ajdaho.
Yoki bular barchasi ta‘vil erur,

Arshi muallo aro qandil erur”¹.

Natijada u mahzani “vahdatga (Allohnning yagonaligi siri tomon) yo‘l” ham olishi mumkin. Alisher Navoiyning ta’kidicha, bu yo‘l qiyin hamda xavf-xatardan xoli bo‘lmaganligi sababli kishilar aynan shu joyda ikkiga bo‘linadilar: qabul qilinuvchilar va rad etiluvchilar.

“Azmig‘a chun qo‘ydi qadam ahli rad,
Rahbari tavfiqdin o‘lmay madad”².

Yuqorida baytda ahli rad deganda Yaratgandan madad olmay manzil tomon ravona bo‘luvchilar ko‘zda tutilyapti. Bu kabi insonlarga ilohiy boylik (ganji ilohiy)ka erishish nasib qilmaydi. Yuqorida fikr yuritilgan tasbih ajdaho singari ularning yo‘lini yopadi hamda ahli qabul uchun to‘g‘ridin-to‘g‘ri yo‘l ochadi. Shundan so‘ng

¹ Алишер Навоий. Ҳайратул-абор. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 11.

² Алишер Навоий. Ҳайратул-абор. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 12.

<https://orcid.org/0009-0006-5732-4016>

e-mail:

Gulovaanorgul2@gmail.com

Navoiy inson (maxluqot)ni yaratgan Alloha hamdu sanolar aytadi. Boisi Yaratuvchi insonni yaratgan paytda uning qalbiga muhabbat olovini yoqqan.

ADABIYOTLAR TAHЛИLI VA METODOLOGIYASI.

Ilk munojotda diniy-tasavvufiy nuqtayi nazaridan Tangri ta'rifi keltiriladi: Ya'ni:

*"Ey sanga mabda³da abaddek azal,
Zoti qadiming abadiy lam'yazal"⁴⁵.*

Ushbu paytda olam yaratilmasdan avval, faqatgina Alloh mavjud bo'lganligi haqida fikr boradi. Yaratganning hadsiz jamoli yolg'iz Ungagina jilva berardi:

*"Mazhar⁶ o'lub husnungga mir'ot⁷i g'ayb,
Jilva qilib anda xayoloti g'ayb.*

Nozir o'zung erdinggu manzur o'zung.

Ishqingga xush husnungga mag'rur o'zung"⁸.

Allohning husn-u jamoli tengsizligi bois Unga beedad ko'zgu lozim edi. Parvardigorning borliqni vujudga keltirishidan muddaosi shu ediki, olamning har bir manbasida Yaratganning jamoli, xuddi oynada namoyon bo'lgandek zuhur etadi:

"Shohid etib chehra bu ko'zgu anga,

Ul ne qilib, ko'rguzubon bu anga.

Ayladi chun odami xokiy zuhur,

*Soldi anga partavin ul pok nur"*⁹.

Parvardigor jamiki olamlarni paydo qilarkan, jumlai jahonni tashkil qilgan hamma mavjudot-u maxluqotlardan buyukroq hamda azizroq bo'lgan jonzotga o'z husn-u jamolini jilvalantirish muddaosi bo'lgan. Bu mavjudot inson nomi ila atalgan maxluqot edi.

Borchasini garchi latif aylading,

*Borchadin insonni sharif aylading*¹⁰.

Insonning bunchalik aziz va mukarram ekanligining sababi u boshqa maxluqotlardan farqlanib, Tangrining kalomiga komilligi, shuningdek, yaratuvchining pinhon bo'lgan

(haliyam oshkor qilinmagan) sinoatlarini o'zida olib yuruvchi, xuddi Yaratgan hikmatlar xazinasining bir qismi hisoblangan mavjudot ekanligidandir.

Mana shu sababdan ham Tangri tomonidan nozil qilingan Qur'oni Karimda insonga nisbatan: "Darhaqiqat, (Biz) Odam farzandlarini (aziz va) mukarram qildik va ularni quruqlik va dengizga (otulov va kemalarga) mindirib qo'yidik hamda ularga pok narsalardan rizq berdik va ularni O'zimiz yaratgan ko'p jonzotlardan afzal qilib qo'yidik"¹¹, kabi ta'riflar berilgan. Shuningdek, mazkur mavjudot Alloh ma'rifikatini, ya'ni, uni anglash ilmini tushunishga qodir, zukko mavjudotdir:

*"Yorab, o'shil ganjki mahram anga,
Kimsa emastur, magar odam anga"*¹².

Demak, Navoiy ta'bıricha, inson zoti Xudo tarafidan hikmat hamda xislatlardan mosuvo, ojiz mavjudot sifatida yaratilmagan. Aksincha, inson – Parvardigorning mo'jizaga boy xazinasi, yetuk aql va tafakkur qilish qobiliyatiga ega bo'lgan zakiy maxluqotidir.

*Ya'nik, chu olamni yaratti Ma'bud,
Olam eliga qudrat ila berdi vujud.*

Inson edi maqsudki, bo'ldi mavjud,

*Insondin ham habibi erdi maqsud*¹³.

Ijodkorning ta'kidicha, faqatgina inson mavjudotlar o'rtasida eng suyuklisi ekanligi bilan boshqa maxluqotlar ham qadrsiz emas, aksincha, ular ham o'z o'rniga ega bebaho gavharlar hisoblanadi:

"Xamsa"ning ilk dostoni "Hayratul-abror"da bayon qilinishicha, Alloh insoniyatning ibtidosi – Odam va Havoga ruh ato etgan paytidayoq ularni sharaflı qilgan edi:

*"Egniga yopildi duvvoji sharaf,
Qildi makon boshig'a toji sharaf"*¹⁴.

Gapning indallosi shundaki, Tangri taoloda (uning saltanatida) nimaiki pinhon qilingan bo'lsa, habibining chehrasida shu narsalar aks etarkan:

³ Мабда – бошланиш; асл, асос.

⁴ Ламъязал – доим.

⁵ Алишер Навоий. Ҳайратул-аббор, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7.– Тошкент, Фан, 1991, – Б. 19.

⁶ Мазҳар кўриниш; ҳар нарсанинг кўринадиган, зохир бўладиган жойи.

⁷ Миръот – ойна, кўзгу

⁸ Алишер Навоий. Ҳайратул-аббор, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7.– Тошкент, Фан, 1991, – Б. 20.

⁹ Алишер Навоий. Ҳайратул-аббор, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7.– Тошкент, Фан, 1991, – Б. 30.

¹⁰ Алишер Навоий. Ҳайратул-аббор, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7.– Тошкент, Фан, 1991, – Б. 21.

¹¹ А.Мансур.(тарж. ва изоҳ муаллифи). Қуръони Карим. Ал-Исеро сураси 70-оят. – Б. 184. www.ziyouz.com.

¹² Алишер Навоий. Ҳамса. Ҳайратул-аббор. Фарҳод ва Ширин. ТАТ.Ўн жилдлик, Ж. 6. – Тошкент: Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигиFaafur Fулом номидаги НМИУ, 2011. – Б.15.

¹³ Алишер Навоий. Мухокамат ул-лугатайн, МАТ. 20 жилдлик, Ж. 16. Тошкент, Фан, 2000, – Б. 3-4.

¹⁴ Алишер Навоий. Ҳайратул-аббор. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7.– Тошкент: Фан, 1991, – Б. 31.

*“Bo ‘ldi chu Odamda bu partav nihon,
Anda nihon, lek yuzida ayon”¹⁵.*

Tangri insonni alohida e’zozlab, unga buyuklik tojini kiydiradi hamda uni rasullik taxtiga loyiq ko’radi. Farishtalarni unga himoyachi qiladi, Havo ham bu kabi ne’matlardan bebahra qolmadi, yaratuvchi uni o’z nuri ila nurlantirdi:

*“Pok-u jamil ayladi Havvo yuzin,
O’ylaki haq partavi havro yuzin”¹⁶.*

Alisher Navoiy tasvirida inson yaratilishidanoq, musharraf va tabarruk bo‘lgan¹⁷. Shuning uchun ham inson maxluqotlar sarvaridir.

*Subhonallah-u huval-aliyul-mutaol,
Kim ayladi ishq bahrini molomol.*

*Insonni chu anda soldi g‘avvos misol,
Ham gavhari hol berdi, ham durri maqol*¹⁸.

Mutafakkir e’tiroficha, odam, olam hamda tabiat o‘zaro mushtaraklik kasb etuvchi manbalardir. Shuningdek, inson o‘zga yaratilqlardan faqatgina ruhiy olamining va mantiqiy fikrlash darajasining yuqoriligi bilangina emas, balki vujudining ilohiy olam bilan daxldorlik xususiyatiga egaligi jihatidan ham ajralib turadi.

Shunga asoslangan holda, har bir shaxs o‘zidagi ilohiylik xususiyatlarini inobatga olib, undan o‘zini anglash yo‘lida unumli foydalanishi lozim.

Alisher Navoiyning fikricha, butlarga sig‘inish ham Yaratganning ko‘rinish (tajalliyot)laridan biriga e’tiqod qilish hisoblanib, jahondagi jamiki din shakllari aslini olganda Parvardigor uchun sajdaga bosh qo‘yadilar.

*“- Chun Talab vodiysig ‘a qo ‘ysang qadam,
Ollingg ‘a har dam kelur yuz ming alam.*

*Har dam anda yuz malomat yuzlanur,
Har nafas ming sa ‘b holat yuzlanur.*

*Istamak ranji ko ‘ngulni zor etar,
Topmomog ‘lig ‘ruhni afgor etar”.*

Yuqoridagi misralar falsafiy asar “Lisonut-tayr”dan o‘rin olgan Talab vodiysining sifati faslining boshlanish qismida keltirilgan bo‘lib, mazkur faslda ham Navoiyning irfoniy-antropologik

qarashlarini ko‘rishimiz mumkin. Faslning keyingi baytlarida Navoiy qachonki, inson xulq-atvori hamda harakatlarida foni y dunyo mol-mulkiga qiziqishdan hech qanday narsa qolmagach, u shundagina kufr hamda iymon mazmun-mohiyati haqida tafakkur qilishi, buning natijasida haqiqat eshibi ochilishi, mazkur eshikdan ichkariga kirgach (uni anglagach), hamma (diniy-e’tiqodiy ziddiyatlar, farqlar) mavhumliklardan insonning qutulishi haqida so‘z boradi. Mutasavvuf talqinicha, kishi shundagina olamning asl mohiyatini tushunish yo‘lidagi to‘sinq aynan kufr hamda iymonligiga iqror bo‘ladi.

XULOSA. Mazkur fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, Alisher Navoiy ta’kidicha, borliq ezgulik uchun yaratilgan. Alloh nazdida mavjud diniy aqidalar hech qanday ahamiyatga ega emas bo‘lib, kishi o‘zligini anglashga intilgan holda mantiqan olamning vujudga kelish mohiyatini tafakkur qilishi darkor.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alisher Navoiy. Hayratul-abror. MAT. 20 jildlik, J. 7. – Toshkent: Fan, 1991. – B. 11.
2. A.Mansur.(tarj. va izoh muallifi). Qur’oni Karim. Al-Isro surasi 70-oyat. – B. 184. www.ziyouz.com.
3. Alisher Navoiy. Xamsa. Hayratul-abror. Farhod va Shirin. TAT. O‘n jildlik, J. 6. – Toshkent: O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. – B.15.
4. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug‘atayn, MAT. 20 jildlik, J. 16.Toshkent, Fan, 2000,– B.3-4.
5. Muhibdinov M, Asrorov M. “Hayratul-abror” dostonidagi hamd va na’tlar talqini // “Alisher Navoiy ijodiy merosining umumbashariyat ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyotidagi o‘rnii” xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Navoiy, 2017. – B. 34.
6. Alisher Navoiy. Badoyi’ ul-bidoya. MAT.J.1.–Toshkent: Fan, 1987. – B. 6.
7. Alisher Navoiy. Lisonut-tayr. MAT. 20 jildlik. J. 12. – Toshkent: Fan, 1996. – B.238.

¹⁵ Алишер Навоий. Ҳайратул-аббор. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент, Фан, 1991, – Б. 31.

¹⁶ Алишер Навоий. Ҳайратул-аббор. МАТ. 20 жилдлик, Ж. 7. – Тошкент, Фан, 1991, – Б. 31.

¹⁷ Мухиддинов М, Асроров М. “Ҳайратул-аббор” достонидаги хамд ва наътлар талқини // “Алишер Навоий

ижодий меросининг умумбашарият маънавий-маърифий тараққиётидаги ўрни” халқаро илмий анжуман материаллари. – Навоий, 2017. – Б. 34.

¹⁸ Алишер Навоий. Бадойи’ ул-бидоя. МАТ.Ж.1.– Тошкент: Фан, 1987. – Б. 6.